

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), *Güz 2016, Cilt:4, Sayı:8, 4:69-85*

Gönderim Tarihi: 20.09.2016

Kabul Tarihi: 31.10.2016

HİNDİSTAN'DA BİR MÜFESSİR: KÂDÎ SENÂULLÂH PÂNİPETÎ*

Şaban KARASAKAL**

Öz

Toplumsal bir varlık olan insanın şahsiyetinin şekillenmesinde, yaşadığı çevrenin büyük etkisi vardır. Muasırları tarafından “*Zamanının Beyhaki’si*” ve “*Zamanının Tahâvî’si*” diye anılan Kâdî Senâullah Pânipetî, ilim ehli bir aileden gelmektedir. Kâdî Senâullah’ın doğduğu Hindistan’ın Pânipet şehri, Hindistan tarihinde etkili olan üç savaşın yaşandığı, evliya, ulema ve fâtiplerin uğradığı, velîlerin türbeleriyle meşhur tarihi bir yerleşim yeridir.

Şah Veliyyullah Dihlevî’nin babası Şah Abdürrahîm’in idaresinde kurulan ve Hindistan Müslümanlarının entelektüel, ahlâkî ve dinî eğitiminde, hayata bakışlarında çok önemli rol oynayan Rahîmiyye Medresesinde eğitim gören Kâdî Senâullah, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi çeşitli sahalarda değişik eserler te’lif etmiştir.

Biz bu çalışmamızda öncelikle Kâdî Senâullah’ın yaşadığı dönemi, dönemin kültürel ve sosyal olaylarını değerlendireceğiz. Daha sonra da Kâdî Senâullah’ın hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları ve eserleri üzerinde durarak hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Hind Alt Kıtası müfessirlerinden birisinin tanıtımına katkı sağlayacağız.

Anahtar Kelimeler: Kâdî Senâullah, Hindistan, Pânipet, tefsir, müfessir

AN EXEGETE: QADI SANALLAH PANIPETI

Abstract

In the personality formation of a human who is a social creature, the environment where he lives has a great importance. Qâdî Sanâullah Pânipetî called “Bayhaqi of the day” and Tahawi of the day” by his contemporaries was raised in an intellectual family. Pânipat city, Qâdî Sanâullah was born, is a wellknown historical settlement where three battles having effect in the history of India occurred, awliyas (saints), scholars and conquerors passed through.

Qâdî Sanâullah was educated in the Madrasa of Rahîmiyye where Shah Abdurrahim, father of Shah Waliyyullah Dihlawi, has built and played very important role in intellectual, ethical and religious education and outlook on life of the Indian Muslims, and he has written different studies in many fields such as exegesis (tafsir), hadis, fiqh, tasawwuf (sufism).

In this article, mentioning about the period Qâdî Sanâullah lived, we would like to give information about life, intellectual personality, lecturers and studies of Qâdî Senâullah. Thus, we try to contribute to the introduction of one of the Indian sub-continent exegetes we do not enough knowledge about.

Keywords: Qâdî Sanâullah, India, Pânipet, tafsir (exegesis), exegete

* Bu makaleyi hazırlarken, *Kur’ân’ın İşârî Yorumu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015) isimli eserimizden istifade edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., AİBÜ İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, skarasakal@hotmail.com.tr

Giriş

Hind alt kıtası, hicri birinci asırdan itibaren İslami ilimlere olan katkısı ve buradaki Müslümanların diğer dinlere mensup unsurlarla birlikte geçirdikleri on dört asırlık tecrübe sebebiyle İslam dünyasının kendisinden çok şeyler öğrenebileceği önemli bir bölgedir. Burada oluşan köklü ilim geleneği sayesinde bölgede pek çok İslam âlimi yetişmiş ve bunlar ilimleriyle hem kendi insanlarını, hem de diğer bölgelerdeki Müslümanları aydınlatmışlardır. Tefsir tarihi geleneği içerisinde bölgede, çeşitlerine göre birçok tefsir kaleme alınmıştır. *Aziz Kur'ân*'ın müellifi Muhammed Hamidullah ve ülkemizde en çok okunan tefsirlerden olan *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ın müellifi Mevdûdî Hindistan kökenlidir. *Kur'ân Mesajı* ismiyle dilimize çevrilen eserin müellifi Muhammed Esed de Müslüman olduktan sonra en verimli yıllarını Hindistan'da geçirmiştir. Bunlardan başka bölgede yaşayan tasavvuf ehli, kendilerine özgü yorumlarıyla çeşitli tefsirler yazmış ve zengin bir işârî tefsir literatürü ortaya çıkarmışlardır. Hint alt kıtası tasavvufunun önde gelen şahsiyetlerinden ve önemli müfessirlerinden birisi de Kâdî Muhammed Senâullah el-Osmânî el-Müceddidî el-Mazharî el-Pânîpetî'dir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisine “Senâullah Pânîpetî” maddesini yazan Prof. Dr. Necdet Tosun'un ve Yusuf Ali Talal'ın, “The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat” isimli Senâullah Pânîpetî'nin hayatı ile ilgili bir makaleyi tercüme eden Mehmet Eren'in makaleleri hariç tutulursa, ülkemizde şimdiye kadar müellifimiz hakkında yapılan çalışmalar, ciddi bir tetkik olmaktan uzaktır. Ancak her ne kadar yeterli olmasa da, Hind Alt kıtasında Nakşibendi-Müceddidiye kolunun önemli isimlerinden olan Kâdî Senâullah Pânîpetî ve tefsiri hakkında Arap âleminde ve ülkemizde akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmalardan bir kaçını istisna edersek, Hind alt kıtasında yapılan Kur'an tercüme ve tefsirleri hakkında çok az bilgiye sahibiz. Bu sebeple bölgedeki bilgi birikimine yeterince ulaşamamaktadır. İşârî tefsir literatürü hakkında oldukça zengin bir malzeme sunan Süleyman Ateş'in *İşârî Tefsir Okulu*¹ isimli eserinde ve Osman Keskiöğlü'nün *Nüzulünden Günümüze Kurân-ı Kerîm Bilgileri*², isimli eserinde her asırda yetişen Kur'an müfessirlerini ve tefsirlerini gösteren cetvelde müfessirimiz Kâdî Senâullah Pânîpetî ve tefsirinin ismi geçmemektedir. Ülkemizde yayınlanan eserlerde müfessirimiz hakkında Türkçe bilgi, sadece Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tabakâtü'l-Müfessirîn Büyük Tefsir Tarihi*³ isimli eserinde hayatı hakkındaki birkaç cümleden ibarettir. Bir başka madde de, daha çok menkıbevî

¹ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

² Osman Keskiöğlü, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri(Ulûm-ı Kur'ân)*. Ankara: TDVY. 1993.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yay., 1974, II/753-754.

yönleri öne çıkarılarak Türkiye Gazetesi tarafından yayınlanmış olan İslâm Âlimleri Ansiklopedisinde⁴ yayınlanmıştır.

Hindistan'daki tefsir çalışmaları ve müfessirler hakkında bilgilerimiz arttıkça, *"Tanımıyoruz Hind'i. Hikmet Bayur'un üç büyük ciltlik tarihine rağmen(!) tanımiyoruz. Yıllardan beridir Ankara Üniversitesi'nin âgûş-ı şefkat ve sükûnunda itikâfa çekilmiş pek muhterem Hindiyatçılarımız var. Ama yine de tanımiyoruz Hind'i."*⁵ diyen merhum Cemil Meriç'e hak vermemek elde değildir.

Biz bu makalemizde çoğunluğu, tasavvuf, tefsir ve fıkıh sahasında olmak üzere, birçok yazılı eser telif eden Kâdî Senâullah Pânîpetî'nin hayatı hocaları ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

1. Senâullah Pânîpetî'nin Yaşadığı Dönem Hindistan'ın Siyasi ve Kültürel Durumu

İnsan şahsiyetinin şekillenmesinde, yaşadığı sosyal çevrenin önemi büyüktür. Bu sebeple müellifimizin daha iyi tanınması için, hayatı, şahsiyeti ve ilmi görüşlerini ele almadan önce, yaşadığı devrin siyâsî, sosyal, kültürel ve tasavvufî özellikleri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.

1.1. Dönemin Siyasi Yapısı

Pânîpetî'nin doğduğu 1731 yılını da içine alan dönem, Hindistan'da klasik otorite boşluğunun olduğu dönemlerden birini yaşamıştır. 1707'de büyük Moğol hükümdarı Evrengzîb Âlemgir'in ölümü ile hapisteki anarşi kuvvetleri serbest kalmış ve ortalığa tam bir kargaşa hâkim olmuştur. Babürlü Devletinin ülkedeki gücü iyice azalmış ve ülke yavaş yavaş İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.⁶ Bir yandan alt kıtada yoğunlaşan İngiliz faaliyetleri ve Babürlü Devleti'nin çöküş sürecine girmesi; diğer yandan siyasi özellikteki bu bunalımın halk katmanlarına yansımaları, yabancı unsurların Müslümanların yaşantısına girişi ve Müslümanların kendi aralarındaki Şîî-Sünnî ihtilâfının şiddetli bir hal alması, Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönemin öncesinden itibaren yaşanan bir durumdur.⁷ 1803'te Hindu egemenliği yeni ve daha sıkı bir İngiliz emperyalist güç modelinin lehine olan kukla krallıkla kaldırılmıştır. Bu kargaşa ortamında, dönemin siyasi idaresinin yaptıklarına âlimler tarafından farklı tepkiler verilmiştir.⁸

⁴ Heyet, "Senâullah-i PânîPütî" *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yay., 1992, s. 182-203.

⁵ Cemil Meriç, *Hint Edebiyatı*, İstanbul: Dönem Yay., tarihsiz., s. 8.

⁶ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", (çev. Mehmet Eren), *Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1996), 322.

⁷ Enver Konukçu, "Babürlülüler", *DİA*, IV, 402-403; Ebu'l-Hasan Ali Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul: 1992, V, 24-79; Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri", *Şah Veliyyullah Dihlevî, Hücetullahi'l-Bâliğa*, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yay., 1994, I/1v vd.

⁸ Khaliq Ahmed Nizami, "Hindistan:Din", *DİA*, XVIII, 85-95; Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 323.

1.2. Bölgede Dinî İlimlerin Gelişmesi

Hindistan'da yazılan İslâmî eserler, buradaki Müslüman toplumun dinî hayatını anlamak için önemli bir kaynak olduğu kadar, Hind alt kıtasındaki dinî düşüncesinin İslâm dünyasındaki tesirlerini görmek için de önemlidir. Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönem olan XVIII. yüzyıl Hindistan'ında, İslâm düşüncesinde genel olarak ıslah fikri hâkimdir. Bölgedeki etkili ilim adamlarından Şâh Veliyyullah (ö. 1762)'ın görüşleri, dönemin siyasi durumu çerçevesinde ele alınmakta, ilmi yönünün yanı sıra Hindistan'ın siyasi tarihinde etkin rol oynamış bir âlim olarak öne çıkarılmaktadır. Şâh Veliyyullah Babürlü Devleti'nin çöküşüne karşı başlatılan siyasi bir hareketin önderi olarak gösterilmektedir. O dönemde Delhi'nin her yerinde İslâmî eğitim veren medreseler bulunmaktadır. Dihlevî'nin Kur'ân ve hadis üzerindeki çalışmaları ile kelâm dalında ortaya koyduğu meşhur *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eseri döneme damgasını vurmuştur.⁹

Daha XII. yüzyılda kıraat ve tecvid gibi Kur'an ilimlerinin eğitim-öğretimi Hindistan'da oldukça yaygındır. Kuzey Hindistan'da Mültan yakınlarındaki Aror gibi küçük bir kasabada yedi kıraat üzere Kur'an okunmaktadır. Hindistan Müslümanları arasında Kur'an'ı ezberleme geleneği yaygın bir şekilde süregelmiştir. Kaynaklarda, Dârâ Şükûh'un eyalet valiliği sırasında Lahor'un bir bölümünde 5000'den fazla hafız bulunduğu kaydedilmektedir.

Hint alt kıtasında kaleme alınan tefsirlerin tarihi XIV. yüzyıldan geriye gitmemektedir. Bölgede yazılan ilk tefsirin, İbn Tâc diye bilinen Ebû Bekir İshak b. Tâceddin'e (ö. 736/1336) ait *Cevâhirü'l-Kur'ân* olduğu sanılmaktadır. Bu tarihten sonra da ağır bir üslûpla kaleme alınan tefsirler daha çok ulemâ ve sûflere hitap etmektedir. Çiştîyye tarikatının önde gelen isimlerinden Gîsûdirâz'ın tefsiri bu türdendir. Mahdum el-Mehâimî'nin *Tebşîrü'r-Rahmân ve Teysîrü'l-Mennân'ı* (Delhi 1286) İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çizgisindedir. Bu Arapça tefsirlerden başka Şehâbeddin Devletâbâdi'nin Farsça *Bahr-i Mevvâc'ı* (Leknev 1297) ağır bir üslûpta yazılmıştır. Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'nın talebesi Hâce Kâsım'ın halk için yazdığı *Letâifü't-tefsîr* ise günümüze ulaşmamıştır. Şâh Veliyyullah ve oğullarının Kur'ân-ı Kerîm'i Farsça ve Urduca'ya çevirmelerinden sonra bölge halkı, Kur'an ile doğrudan irtibat kurabilmiştir. Şâh Abdülkâdir Dihlevî'nin Urduca *Mûzih-ı Kur'ân'ı* (Delhi 1829) önemli bir meal çalışmasıdır. Şâh Veliyyullah'ın Farsça *el-Fevzü'l-Kebîr* (Delhi 1296) isimli eseri, tefsir usulü alanında Hindistan'daki ilk eserdir. Onun bu gayretlerinden sonra Hint alt kıtasında çok sayıda tefsir yazılmıştır.¹⁰

⁹ Zaferullah Halid Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 104 vd.

¹⁰ Abdülhamit Birışık, "Hindistan-Din", *DİA*, XVIII, 96-97.

2. Senâullah Pânîpetî'nin Hayatı

Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi, aynı zamanda mutasavvıf olan Muhammed Senâullah, 1143/1730-31 yılında Hindistan'ın Pânîpet şehrinde doğmuştur. Senâullah Pânîpetî'nin küçük yaşta kaybettiği babası Kâdî Muhammed Habibullah, zamanının büyük bir âlim ve mutasavvıfıdır. Senâullah Pânîpetî'nin terbiyesi ile babasının vefatından sonra, çocuklarının terbiyesiyle meşgul olmak için tekrar evlenmeyen annesi ve kendisinden birkaç yaş büyük olan abisi meşgul olmuştur. Amelde Hanefi mezhebine ve Nakşibendî tarikatına mensuptur. Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın en büyük talebelerinden olup, soyunun Celâleddin Pânîpetî Çiştî (ö. 852/1448) vasıtasıyla Hz. Osman'a ulaştığı söylenmektedir.¹¹

Müfessirimizin doğduğu Pânîpet şehri, Hindistan'ın başkenti Delhi ile Amritsar şehri arasından geçen tren yolu üzerinde kalan tarihi bir yerleşim yeridir.¹² İslâm düşünce ve tasavvufunun gelişmiş olduğu Delhi'de Çiştî, Sühreverdî, Firdevsî, Kadiri ve Nakşibendî gibi çeşitli tarikatlara mensup mutasavvıflar yaşamışlardır. Bu mutasavvıflar kendi tarikatlarının birer merkezini burada kurmuşlar ve vefatlarında da buraya gömülmüşlerdir. Hâce Bâki Billâh ve müfessirimizin hocası Mirza Mazhar Cân-ı Cânân gibi velilerin kabirleri, asırlar boyunca şehre birçok ziyaretçi gelmesine sebep olmuştur.¹³

Çocukluğunda kendisine yol gösteren rüyalar gören Kâdî Senâullah'ın bu rüyalarında en etkili figür, büyük dedesi, dönemin büyük velilerinden Şeyh Celâleddîn el-Osmânî'dir.¹⁴

Senâullah Pânîpetî'nin ilk eğitimi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak dönemdeki yaygın eğitim geleneği gibi o da eğitimine Pânîpet'te henüz çocuk yaşta Kur'an'ı ezberlemek ve mahallî ulemadan Arapçayı tahsil etmekle başlamış, daha sonra da Farsça öğrenmiştir. Ardından Delhi'ye gidip Şâh Veliyyullah Dihlevî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Zâhirî ilimlerdeki tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Muhammed Âbid Sünnâmî'ye intisap ederek, şeyhinin tavsiyesiyle yine bir Müceddidî şeyhi olan Mazhar Cân-ı Cânân'a mürid olmuştur. On sekiz yaşına geldiğinde hem medrese ilimlerinden hem tasavvuftan icazet almıştır. Pânîpet'e dönerek bir yandan eser

¹¹ Mahmud Hasan Arif Zâkir, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullah Pânîpetî*, Lahor: Sekâfe İslâmiyye, 1995, s. 1; Şerif Abdülhay b. Fahreddin Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi'* ve'n-Nevâzır -el-İ'lâm an fî Târîhi'l-Hind mine'l-A'lâm- Dâru İbn Hazm: 1420/1999, VII/942.

¹² Hindistan tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Hindistan/Tarih", *DİA*, XVIII, 75-81.

¹³ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 321-322.

¹⁴ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 323-324.

telif etmekle, diğer yandan talebe ve müridlerin yetişmesiyle meşgul olmuş, vefat edinceye kadar kadılık yapmıştır.¹⁵

1225/1810 tarihinde Pânîpet'te vefat edip, oraya defnedilmiştir.¹⁶ Vasiyetnamesinde, Şeyhi Mazhar Cân-ı Cânân tarafından kendisine verilen şalın kefen olarak kullanılmasını istemiştir. Kabri, Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın zevcesinin kabri yanında bulunmaktadır.¹⁷

2.1. Hocaları

Mahalle hocalarından okumasının dışında, gençlik yıllarının başında eğitimine büyük oranda hocasının babası Şâh Abdurrahim'in kurduğu Rahimiyye medresesinde başlamıştır. Burada devrin ileri gelen âlimleri ve tarikat şeyhlerinden dersler almıştır. Alt kıtadaki geleneksel İslâm eğitimi ve araştırmalarına çok önemli katkılar sağlayan ve etkileri günümüze kadar devam eden iki önemli eğitim kurumu *Rahîmiyye Medresesi* ile *Medrese-i Dâru'l 'Ulûm-u Firengî Mahal'*dir. 1660' yılında Delhi'de kurulan Rahîmiyye Medresesi, Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin babası Şâh Abdürrahîm'in idaresinde büyük gelişme göstermiş ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar ilim ve araştırma merkezi olarak önemini korumuştur.¹⁸ Şâh Veliyyullah ve oğulları Abdülazîz, Refüddin, Abdülkâdir ile torunları dâhil pek çok tanınmış âlim buradan yetişmiştir.¹⁹ Rahîmiyye Medresesi, Hindistan Müslümanlarının entelektüel, ahlâkî ve dinî eğitiminde ve hayata bakışlarında çok önemli rol oynamıştır. Medresenin hocalığını babasından sonra, Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevver'deki hadis eğitiminden sonra 1732'den itibaren Şâh Veliyyullah devam ettirmiştir.

Tasavvuf vasıtasıyla Senâullah, iki müceddidin ruhi ve ıslahatçı enerjilerinden istifade etmiştir. Birisi hocası Şah Veliyyullah, diğeri de Nakşibendi tarikatının büyüklerinden, şeyhi Mazharı Cânı Cânân ve ondan önceki dört şeyhi tarikiyle onun da şeyhi olan Şeyh Sirhindî'dir.²⁰ Şimdi sırasıyla Senâullah Pânîpetî hocalarının hayatı ve kendisine etkilerinden kısaca bahsedelim:

2.1.1. Şâh Veliyyullah Dihlevî

Senâullah'ın en önemli hocası, asrının en büyük mütefekkirlerinden olan Şâh Veliyyullah Dihlevî (1703-1762)'dir. Dihlevî "Şâh Veliyyullah" diye meşhur

¹⁵ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 324-325.

¹⁶ Gulâm Server Lâhûrî ve Ömer Nasuhi Bilmen, onun 1216/1801'de vefat ettiğini söylemektedir. Bkz. Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *DİA.*, XXXVI, 506; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II/754.

¹⁷ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 333.

¹⁸ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî", I/11x.

¹⁹ Bu medreseler ve Hint-alt kıtasında din eğitimi hakkında geniş bilgi için bkz. M.Nuri Pakdemirli, Abdülhamit Birişik, "Hint Altkıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/2 (2013), 87-115; Abdülhamit Birişik, "Hindistan: VI. Hindistan'da İslâm Araştırmaları", *DİA*, XVIII, 94-101.

²⁰ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 327.

olmuştur. “Şâh” kelimesi “Melik” anlamına gelen Farsça bir sözcük olup, sûfler ve meşâyih hakkında kullanılmaktadır.²¹

Tam adı, Ahmed Kutbuddin b. Abdurrahim b. Vecihuddin el-‘Umerî ed-Dihlevî’dir. Şah Veliyyullah’ın doğum yeri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Delhi’yi zikrederken, bazıları Delhi civarındaki kendi köyü olan Muzaffernâgar’ın Pühlet köyüdür demektedir. Şah Veliyyullah, 1176/1762’da vefat etmiş ve Delhi’de Menhedîler kabristana defnedilmiştir.²² Dihlevî’nin babası Şeyh Abdurrahim, Babürlü hükümdarı Evrengzîb (1658-1707) tarafından hazırlatılan *Fetâvâyı Alemgîriyye*²³ adlı mecmuanın hazırlanışında yer almış, kendi kurduğu Medrese-i Rahîmiyye’de müderrislik yapmıştır.²⁴

Şâh Veliyyullah ilim ve tasavvufta meşhur olan bir ailedendir. Kendisinden başka babası ve çocukları da bu lakapla anılmıştır. Fıkıh, tefsir, tefsir usulü, kelâm, akâid, tasavvuf gibi muhtelif ilim dallarında eser veren Şah Veliyyullah, ayrıca biyografiler, şiirler, dinî ve siyasî konularla ilgili mektuplar da yazan çok yönlü bir âlimdir. O, dönemin içerisinde bulunduğu çalkantılı duruma çare arayanların önde gelenlerindedir. Batıların Müslüman ve diğer yerli halklara karşı olan niyetlerini zamanında keşfeden Dihlevî ve oğulları, bunların menfi etkilerini azaltıcı tedbirler almışlardır. Dihlevî ümmeti bir araya getirecek tarzda Kur’an eğitime önem vermiş, Kur’an’ı ülkede muhalefet edilmesine rağmen *Fethu’r-Rahmân fî Tercümeti’l-Kur’ân* ismiyle Farsça’ya çevirmiş, oğullarına bölge halklarını bütünleştirici bir dil olan Urdu’ca’yı özel hocalar marifetiyle öğretmiş ve onları Kur’an tercüme ve tefsirine yönlendirmiştir. Ayrıca toplumunun yaşadığı kargaşayı önlemek için üzerine düşeni yapmış, ileri gelenlere mektuplar yazmış, nasihatler etmiş, Müslüman toplumun yeniden dinî-ahlâkî ıslahını gaye edinmiştir. Bu çalkantılı dönemde Şâh Veliyyullah’ın sözleri ve eserleri Hindistan’da çabucak yayılmıştır.²⁵ Senâullah Pânîpetî, Şâh Veliyyullah’ın yetiştirdiği en önemli talebelerinden birisidir.²⁶

Hindistan'da XVIII. yüzyıl İslâm düşüncesinde genel olarak ıslah fikri hâkimdir. Şâh Veliyyullah bu fikrin önemli temsilcisidir. Şâh Veliyyullah dinî ilimlerin ihyasına yeni bir hız kazandırdı ve yeni bir kelâm anlayışının temellerini

²¹ Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, I/1x.

²² Ebu’l-Hasan Ali Nedvî, *İslam Önderleri*, s. 149 vd; Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, I/1x.

²³ İlme ve âlimlere değer veren hükümdar Evrengzîb Âlemgir (slt. 1658-1707) meşhur Fetâvâ’l-Âlemgiriyye (el-Fetâvâ’l-Hindiyye) isimli eseri ehil bir heyete hazırlattırılmıştır. Bkz. Abdülhamit Birışık, “Hint Altkitasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmi Faaliyetler, Şahıslar, Eserler”, *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 17/2 (2004), 3-4; Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, I/11x.

²⁴ Siyalkutî, Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah: Hayâtuhû ve Da’vâhu*, İslamabad: tarihsiz, s. 17.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, II/721-723.

²⁶ Yusuf Ali Talal, “The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat”, s. 323.

atmıştır. Fıkıhçılarla mutasavvıflar arasındaki geleneksel soğukluğu gidermeye yönelik girişimlerde bulunup, vahdet-i vücûda dair lehte ve aleyhte katı görüşleri yumuşatarak, dinî araştırma ve anlama için yeni bir ruh ve heyecanın gelişmesini sağlamıştır. Şâh Veliyyullah'ın ders verdiği Medrese-i Rahîmiyye bu ıslah hareketinin merkezi olarak işlev görmüştür.²⁷ Hindistan'ın her tarafından ulemâ ve öğrenciler buraya akın etmişlerdir. Onun bu çalışmaları daha sonra oğulları ve talebeleri tarafından devam ettirilmiştir. XVIII. yüzyıldan sonra Hindistan'da faaliyet gösteren dinî eğitim kurumlarının pek çoğunun açılmasında Dihlevî ailesinin büyük katkıları olmuştur. Şâh Veliyyullah Dihlevî ile doruk noktasına ulaşan reformcular sülalesi, Nakşibendiyye tarîkatı içerisinde de gelişmiştir.²⁸

Şâh Veliyyullah, Hint Müslümanlarının düşünce hayatını etkilediği gibi, dönemin birçok dinî akımına ilham kaynağı olmuş, tesirleri ölümünden sonra da devam etmiştir. İslâm'ın geleneksel değerlerini ön plana çıkarmak isteyen Diyûbendî hareketiyle, Batılı anlamda modernizasyonu savunan Seyyid Ahmed Han'ın Ali-garh hareketi gibi birbirinden çok farklı iki anlayışın ondan destek ve ilham alması kendisine verilen değeri göstermektedir.²⁹ Esasen Şâh Veliyyullah, İslâm düşüncesinin gelişen medeniyetin ışığında yeniden yorumlanmasını ve İslâm hukukunun özel bir coğrafi bölgenin kendine has şartlarına ve bölgenin içtimaî, dinî ve geleneksel yapısına göre yeniden ortaya konulmasını savunan son büyük klasik dönem âlimidir.³⁰

Onun bu yaklaşımı temel dinî değerlerin tekrar ele alınmasına imkân hazırlamıştır. Şâh Veliyyullah karşılaştığı meseleleri dört Sünnî mezhepten biriyle çözmüştür. Onun İslâm hukukuna bu serbest yaklaşımı Hindistan şartlarına uygun düştüğü için sonraki nesiller üzerinde de iz bırakmış, aynı zamanda bütün İslâm dünyasını etkileyen bir düşünce reformu oluşturmuştur. Şâh Veliyyullah'ın bu yeni ictihad ruhu dar anlamdaki mezhepçiliğin ve taassubun karşısında olmuştur.³¹ Kur'an'ı kendisi Farsça'ya, oğulları Abdülkâdir Dihlevî ile Refüddin Dihlevî de Urduca'ya çevirerek Müslümanlara İslâm'ın ana kaynağına ulaşabilme imkânı sağlamışlardır. Ayrıca oğullarıyla birlikte hadis ilmi çalışmalarına da yoğunluk

²⁷ Şükrü Özen, “Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri”, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, İstanbul: Pınar Yay., 1992, s. 15; Cemalettin Özdemir, *Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim ed-Dehlevî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 81.

²⁸ Zaferullah Halid Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s.144, 146; Ethem Ruhi Fığlalı, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1983), 19; Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, I/11x vd.

²⁹ Şah Veliyyullah'ın ülkemizdeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Özgür Kavak, “Zor Zamanda Âlim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı” *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 17/2, (2004), 120-122.

³⁰ Zaferullah Halid Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s.136-144; Ebu'l-Hasan Ali Nedvî, *İslâm Önderleri*, s. 153-191.

³¹ Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1996, s. 191; Hayrettin Karaman, “Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri”, *İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle*, İstanbul: İz Yay., 2000, s. 116.

kazandırmış ve bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Şâh Veliyyullah'ın en büyük eseri *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* Hindistan'da İslâm düşüncesinin klasikleri arasında yer almıştır. Çeşitli müellifler tarafından eserin ait olduğu ilim dalı ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır.³² *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* İslam'a has zâhir ve bâtın bilgi kaynaklarından yola çıkarak dinin temel düşüncesini, kâinâta küllî bakışını yakalamaya ve parça bilgi ve hükümleri bu bakış açısından açıklamaya yönelik bir eser niteliğindedir.³³ Hatta Şiblî en-Nu'mânî'ye göre bu alanda Gazâlî, Râzî ve İbn Rüşd'ü bile geride bırakmıştır. Bu eserin tesirleri Cemaleddin-i Efgani, Reşid Rıza ve Muhammed Abduh'un çalışmalarında açıkça görülmüştür. Şâh Veliyyullah yeni bir kelâm anlayışının temellerini ortaya koymuş ve tefsirde zaman-mekân faktörünün önemine işaret etmiştir.³⁴

2.1.2. Şeyh Muhammed Âbid Sunnâmî

Şeyh Muhammed Âbid Sunnâmî, Şeyh Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân'ın şeyhidir. Kâdî Senâullah, 1748 yılında Nakşîbendî tarikatına Şeyh Sunnâmî vesilesiyle intisab etmiştir. Aynı yıl Şeyh Sunnâmî'nin vefatı ile Şeyh Mirzâ'ya beyat etmiştir.³⁵

2.1.3. Şeyh Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân

Mazhar Cân-ı Cânân hakkında Diyanet İslam Ansiklopedisinde Hamid Algar şu bilgileri vermektedir.³⁶ Hind yarımadasında etkili olan sûfî, şâir, âlim ve politikacılardan birisidir. Senâullah Pânîpetînin şeyhi, Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilesinin yayılmasında önemli rol oynayan Hindistanlı mutasavvıfın ismi, Şemsüddîn Habîbullâh Mîrzâ Mahzar Cân-ı Cânân b. Mîrzâ Cân b. Abdissübhân Dihlevî (ö. 1195/1781)'dir. Mahzar Cân-ı Cânân 1 Ramazan 1110'da (3 Mart 1699), ailesi Dekken'den Ekberâbâd'a (Agra) göç ederken Kâlâbâğ adlı küçük bir kasabada doğmuştur. Muhammed b. Hanefiyye yoluyla Hz. Ali soyundan geldiği söylenen Mirza Mazhar'ın ailesi, Kaşgal kabilesine mensuptur. Ailesi, Mirza Mazhar'ın babası Mirza Cân'ın Evrengzîb döneminde askerî bir göreve tayin edilmesi sebebiyle itibar görmüştür. Cân-ı Cânân'ın babası bir Çiştî şeyhine intisap ederek tasavvuf yoluna girince 1110 (1699) yılında bu görevinden istifa edip ailesiyle birlikte göç etmiş ve Mazhar bu yolculuk sırasında dünyaya gelmiştir.³⁷ Kendisine, babasının isminden kinaye olarak ve bir erkek çocuğun babasının asıl canı olduğunu ifade etmek üzere Cân-ı Cân adı verilmiştir. Bu adın Evrengzîb'in tavsiyesi üzerine konulduğu da rivayet edilmiştir. Ancak bu isim kısa

³² Bu değerlendirmeler hakkında bkz. Hasenî, *Nüzhetu'l-Havâtir*, II/724; Bekir Topaloğlu, "Hüccetullahi'l-Bâliğa", *DİA*, XIX, 453; Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî", I/x1 vd.

³³ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî", I/x1.

³⁴ Şah Veliyyullah görüşleri ve eserleri hakkında bkz. Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî", I/1x-cii; Kavak, "Zor Zamanda Âlim Olmak", s. 117-145.

³⁵ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *DİA*, XXXVI, 506.

³⁶ Hamid Algar, "Mahzar Cân-ı Cânân", *DİA*, XXVIII, 195-196.

³⁷ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 327.

bir süre sonra Cân-ı Cânân (Câncânân) olarak değiştirilmiş, Farsça ve Urduca şiirlerinde kullandığı “Mazhar” mahlası zamanla adının bir parçası olmuştur.

Mirza Mazhar, babasının ölümünden kısa bir süre sonra Ekberâbâd’dan ayrılarak Delhi’ye gitmiştir. Başlangıçta tasavvufa pek az ilgi duyan Mazhar, Abdürresûl Dihlevî’den tefsir ve İmâm-ı Rabbânî’nin torunu Hacı Muhammed Efdal Siyâlkûtî’den hadis ve fıkıh tahsili görmüştür. Babasının mesleğini devam ettirmeyi düşünerek orduda bir görev almak için girişimde bulunup da başvurusu reddedildiği zaman, Çiştî velîlerinden Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî’nin (ö. 633/1236), mânen, kendisine bütün gücünü mânevî arayışa vakfetmesi tavsiyesinde bulunduğu kaydedilmektedir. Mirza Mazhar, bunun üzerine Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Nûr Muhammed el-Bedâûnî’ye intisap etmiştir. Bedâûnî’ye bağlılığı onun vefatından sonra da devam etmiş ve türbesinde altı yıl süreyle inzivaya çekilmiştir. Bedâûnî son dönemlerinde ona bir mürşid aramasını söylediği için Şah Muhammed Zübeyr, Şah Hâfız Sa’dullah ve Muhammed Âbid Sünâmî adlı üç Nakşî-Müceddidî şeyhine daha intisap etmiştir. Şah Hâfız Sa’dullah bir şair olarak kabiliyetini geliştirmesine yardımcı olmuş; Muhammed Âbid Sünâmî de ona Kâdirî, Sühreverdi ve Çiştî tarikatlarına intisap etmesi için ayrıca destek vermiştir. Böylece Mazhar, Nakşibendî-Müceddidî silsilesinin dört ana kolunu kendi şahsında birleştirmiştir.

Sünâmî’nin vefatından (1160/1747) sonra yoğun bir şekilde irşad faaliyetine başlayan Mazhar, dergâhını Delhi’de kurarak Müceddidîliğin merkezinin, istikrarsızlığın hâkim olduğu Pencap’tan Delhi’ye kaymasını sağlamıştır. Halifelerini Gucerât, Pencap ve Dekken başta olmak üzere Hindistan’ın her tarafına göndermiş ve bazen onların faaliyet merkezlerini bizzat ziyaret etmiştir. 1750-1780 yılları arasında seyahati imkânsız kılan kargaşalı ortama rağmen Şeyh Mirzâ, Delhi’den Pânîpet’a gelerek halifesini defalarca ziyaret etmiştir.

1195 yılı Muharrem ayının başında dergâhının önünden geçmekte olan Şîf bir grubun taziye törenini görünce, tören hakkında onur kırıcı bir değerlendirme yapmıştır. 5 veya 7 Muharrem’de (1 veya 3 Ocak 1781) dergâhına gelen silahlı üç kişi tarafından vurulmuş, üç gün sonra da ölmüştür. Saldırganların, taziye törenini kınadığından dolayı kendisinden intikam almak isteyen Şîfler olduğu iddia edilmekteyse de bu konuda kesin bir delil bulunamamıştır.

Mirza Mazhar üç önemli halife yetiştirmiştir. Bunlardan tefsir ve hadis alanında otorite olan Senâullah Pânîpetî *Tefsîru’l-Mazharî* adlı eserini Mirza Mazhar’a ithaf etmiştir. Diğer halifesi Naîmullah Behrâîçî (ö. 1218/1803) Mazhar’ın hayatı, görüşleri ve uygulamaları hakkında *Makâmât-ı Mazhariyye* ve *Beşârât-ı Mazhariyye* adıyla iki kitap kaleme almıştır. Onun daha etkili halifesi Şah Gulâm Ali diye de tanınan Abdullah ed-Dihlevî’dir (ö. 1240/1824). Mürşidi hakkında *Makâmât-ı Mazhariyye* adlı bir eser yazan Gulâm Ali Dihlevî (İstanbul

1986), Mirza Mazhar'ın türbesinin yanında Hindistan'ın en önemli Müceddidî merkezi olan bir dergâh inşa etmiştir.

Şâh Veliyyullah, Mazhar hakkında: *"Bu zamanda Mirzâ Cân-ı Cânân gibisi hiçbir bölgede, hiçbir şehirde yoktur. Her kimde tasavvufî makamlara sülûk arzusu varsa onun yanına gitsin"*³⁸ diyerek onu övmektedir.

2.2. İlmî Kişiliği

İlim geleneğine sahip bir aileden gelen Senâullah Pânîpetî, Abdülazîz Dihlevî ve muasırları tarafından *"zamanının Beyhakî'si"* ve *"zamanının Tahâvî'si"* diye anılmıştır.³⁹ Hocası Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Kâdî Senâullah'a, *"âlemü'l-hüdâ/hidâyet sancağı"* ünvanını vermiş ve onun hakkında *"Senâullah'ın derecesi, yükseklikte benimki ile aynıdır. Bana gelen her feyze ortaktır. Zâhir ve batın kemâllerini toplamada mevcudatın en azîzidir. Dînin kuvvetlendiricisi, yolumuzun nurlandırıcısıdır. Kıyamet günü bana; "Ne getirdin?" denilince; "Senâullah Pânîpeti'yi getirdim" diyeceğim. Onu görünce kalbimde heybet duygusu hâsıl oluyor. O, sâlih, takva ve diyanette adeta rûh-i mücessem gibidir. Melek huyludur."*⁴⁰ demiştir.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın halefi ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin hocası olan Abdullah Dehlevî, *"Makâmât-ı Mazhariyye"* adlı eserinde onun hakkında, *"Senâullah Pânîpetî, Rabbanî âlimlerin örneği ve Hakkın sevgili kullarından biri idi. Aklî ve naklî ilimlerde uçsuz derya idi. Fıkıh ve usûl ilimlerinde mezhepte ictihad derecesine yükselmişti. Fıkıh ilmine dair büyük bir eser yazmış, bu eserinde kaynak ve delilleriyle dört mezheb müctehidlerinin beyanlarını bildirmişti. Kendi fetvâlarında kuvvetli olan hususu ayrı bir risale hâlinde te'lîf etti. Usûl ilmine dair olan kendi izahlarını da ayrıca yazdı."*⁴¹ demektedir.

Küçük yaşından itibaren aldığı güçlü Arapça ve Farsça eğitimi, on iki yaşında yüzlerce farsça beyit ezberlemesine ve eserlerinin çoğunu bu dille yazmış olmasına sebep olmuştur. Şâh Veliyyullah'ın babasının kurmuş olduğu Rahimiyye medresesindeki eğitiminde de önemli mesafeler kat etmiştir. Medresenin kütüphanesindeki eserlerin çoğunu, derslerinden arta kalan zamanlarda mütalaa ettiği söylenmektedir. Derslerde aldığı ciddi eğitimin yanında kendi gayretleri ve hocalarının ve bilhassa Şâh Veliyyullah'ın katkısı ile aynen hocası gibi serbest düşünce metoduna sahip olmuştur.⁴²

³⁸ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 328-329.

³⁹ Hasan Ârif, Muhammed Faruk, *İmam Muhammed Senâullah el-Osmânî el-Müceddidî ve Tefsîru'l-Mazharî'sinde Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün: Külliye Dirâse el-Fıkhiyye, Âli Beyt Üniversitesi, 1998, s. 17; Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, VII/942; Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *DİA*, XXXVI, 506; Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 325.

⁴⁰ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 330-331.

⁴¹ Heyet, *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, s. 182

⁴² Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 325-326.

Rûhî eğitimin değerinin, bilginin pratiğe aktarılmasında olduğunu bilen büyük âlim ve sûfî Şâh Veliyyullah, Senâullah Pânîpetî ile özel ilgisini devam ettirmiş ve bu sebeple Senâullah'ı medrese eğitiminin sonlarına doğru, arkadaşı Şeyh Mirza Mazhar Cân-ı Cânân'a emanet etmiştir. Şâh Veliyyullah Mazhar Cân-ı Cânân'a mektup yazarak: *"Mevlevî Senâullah Mişkâtü'l-Mesabih ve Sahihayn'i ezberden okumaya devam ediyor. Şu anda o, hadis müellefatından Kütüb-i Sitte'nin tamamını hatta en meşhur müellefat olan on eserin hepsini öğretmeye ehliyetlidir. Bundan sonra sizin hizmetinizde inşallah kemalini tamamlar"* şeklinde Senâullah'ın mükteşebatını ve derecesini zikrederek, kemâlât yolunda ona rehberlik etmesini istemiştir. Ancak Şeyh Mirza o zaman henüz Şeyh Sunnâmî'nin hizmetinde olduğu için Senâullah'ı şeyhine havale etmiştir. Böylece Pânîpetî'nin genç âlimi Şeyh Sunnâmî tarafından tarikata kabul edilmiştir. Aynı yıl (1748) Şeyh Sunnâmî vefat edince Senâullah, Şeyh Mirza Mazhar Cân-ı Cânân'a ilk beyat eden kişi olmuştur.⁴³ Onun terbiye ve eğitiminde geçen birkaç yıldan sonra 1750 yılında Delhi dönüşünde ondokuz yaşında Şeyh Mirza Mazhar Cân-ı Cânân'ın halifesi olarak Pânîpetî'e geri dönmüş ve kadılık görevine atanmıştır. Bu göreve atanması sebebiyle ya da halkın fikhî meselelerini çözdüğü için *"kâdî"* unvanıyla anılmıştır. Bütün hayatını İslam Şeriatı'nın öğretim, izah, muhafaza ve intişarına adanmıştır.⁴⁴

Senâullah vasiyetnamesinde, kendisinin, şeraiti izah, fıkha göre yaşama ve Müslüman kardeşlerinin tam bir şekilde takvaya bağlanmaları sorumluluğuna dair şunları yazmıştır: *"İslâm adaletinin hayat geçirilmesi durumunda, çağdaş toplumun menfaatlerinin feda edilmesi gerekeceğini farz etmek yanlıştır. Allah ittika üzere olanlara yardım eder. O halde, bu dairede kendini vazifeli sayan memurlarımdan her birine; şahsi heveslerden uzak durmayı, her hangi bir husustan etkilenerek asla nefesine tâbî olmamayı, aksine, hakikati ve hükümlerini, sadece en sağlam kaynaklar üzerine bina etmelerini tavsiye ederim"*⁴⁵

Senâullah Pânîpetî'nin iki eşinden biri olan Bîbî Acîbe'nin tasavvuf yolunda ilerleyip, Mazhar Cân-ı Cânân'ın halifesi olduğu bildirilmektedir. Kaynaklarımızda Senâullah Pânîpetî'nin kendisinden sonra halife bıraktığına dair bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'a gelen ve Üsküdar'daki Selimiye Dergâhında gömülü olan Kara Seyyah Hacı Ahmed Efendi'nin Mazhar'ın halifelerinden Senâullah Hindî'den icâzetli olduğu nakledilmekteyse de Mazhar'ın Senâullah Pânîpetî ve Senâullah Senbhelî adlarında iki halifesi bulunduğu için bu icâzetin hangisinden alındığı kesin olarak bilinmemektedir.⁴⁶

⁴³ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 328-329.

⁴⁴ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *DİA*, XXXVI, 506; Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 326-327.

⁴⁵ Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 331.

⁴⁶ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *DİA*, XXXVI, 506-507.

3. Senâullâh Pânîpetî'nin Eserleri

Rahimiye medresesindeki hocalarının sahip olduğu dindarlık, fedakârlık ve yetkinlik çerçevesinde Kâdî Senâullah, seçkin hocalara talebelik yapması sayesinde mümtaz bir Kur'ân ve Hadis bilgisine sahip olmuştur. Senâullah Pânîpetî'nin tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi çeşitli sahalarda te'lif ettiği otuz üç eserinden sadece sekiz tanesi basılmıştır. Şehy Mirza'nın arzusu ile Hz Peygamber'in biyografisi mevzusunda Fıkhu's-Sünne'yi yazmıştır. Eserlerinin büyük çoğunluğu tasavvufa dairdir. Şeyh Mirza Mazhar'dan sonra Nakşibendi tasavvufu hakkındaki meselelerde en çok müracaat edilen kişi olmuştur. 10 ciltlik *Tefsîru'l-Mazharî* isimli eseri hem fıkha hem de tasavvufa büyük katkı sağlamıştır. Şimdi sırasıyla eserleri hakkında kısa bilgiler verelim.⁴⁷

Tefsir

1. *et-Tefsîru'l-Mazharî*, Bu Arapça tefsir Hindistan'ın Delhi ve Haydarâbâd şehirlerinde on cilt halinde yayımlandıktan sonra Pakistan'da da neşredilmiş (Quetta 1412/1991), ayrıca Abdüddâim el-Celâlî tarafından Urduca'ya çevrilerek yayımlanmıştır (Delhi 1960-1968; Karaçi 1980). Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tefsir Tarihi* isimli eserinde "*Muhammed Senâullah (ö.h.1216); "et-Tefsîru'l-Mazharî" isimli eseri bir cilttir ve Hint'te basılmıştır"*⁴⁸ denilmektedir.

2. Tefsîr-i Penc Âyet ez Evvel-i Sûre-i Bakara Be Tarîkai Sûfiyye-i Sâfiyye, Yazma.

3. Cevâhirü'l-Kur'ân, Kur'an âyetlerinin indeksidir.

Hadis

1. Risâle-i Çîl Hadîs Me'a Şerh ve Beyan, Yazma.

2. Terceme-i Şemâil-i Tirmîzî, Yazma.

Fıkıh

1. Fetevâ-i Mazharî (Kâdî'nin torunu Mevlevî Abdusselam tarafından derlenmiş), Yazma.

2. Risâle-i Penc Rûzi Der Usûl-i Fıkıh, Yazma.

3. Risâle-i Fıkıh Der Mezâhib-i Erbe'a, Yazma.

⁴⁷ Senâullah'ın Pânîpetî'nin eserleri hakkında etraflı bilgiler için bkz. Yusuf Ali Talal, "The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat", s. 332-336; Necdet Tosun "Senâullah Pânîpetî", *DİA*, XXXVI, 507; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II/753-754; Faruk Muhammed Ârif Hasan *İmam Muhammed Senâullah el-Osmânî el-Müceddidî ve Tefsîru'l-Mazharî'sinde Metodu*, Dan. Dr. Abdülkerim ez-Zükka, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliye Dirâse el-Fıkhiyye, Ürdün Âli Beyt Üniversitesi, 1998. s. 26-28.

⁴⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II/754.

4. Mâ Lâ Büdde Minhu, Hanefî mezhebine göre yazılmış Farsça bir ilmihal kitabı olan eser, Kanpur, 1873, Urduca olarak yayınlanmıştır. Tercüme edilmiş şekliyle Râh-ı Necât veya Keşfu'l-Hucce (Hanefî Fıkhının Temel El Kitabı) ismiyle yayınlanmıştır. (Kanpûr 1873; Delhi 1956) 1989 da Hakikat Kitabevi tarafından da bastırılmıştır.

5. Risâle Der Hükm-i Serûd ve Ğinâ, Yazma.

6. El-Ahzubi'l-Akvâ, Yazma.

7. Menâru'l-Ahkâm, Yazma.

Tasavvuf

1. İrşâdü't-Tâlibîn (Tasavvufî âdâb ve seyr ü sülûk konularını ele alan Farsça bir eserdir (Delhi 1899)

2. Tezkiretü'l-İlm ve'l-Meârif, Yazma.

3. Risâle-i İhkâk der Redd-i İ'tirâdât-ı Şeyh Abdilhakk Muhaddis Dehlevî Ber Kelâm-ı Hazreti Müceddid, Yazma. Abdülhak ed-Dihlevî'nin İmâm-ı Rabbânî'ye yönelttiği eleştirilere cevap mahiyetinde Farsça bir eserdir (Ahmed Münzevî, III, 1479).

4. Risâle der Şübühât ber Kelâm-ı İmâm-ı Rabbânî, Yazma

5. Risâle der Beyân-ı Evlâd-ı İmâm-ı Rabbânî, Yazma.

6. Fevâid-i Seb'a, Yazma.

7. Keyfiyyât-ı Murâkabe ve Ezkâr-ı Şerî'a, Yazma.

8. Risâle der Evrâd ve Vezâif, Yazma.

9. Risâle-i Telhîs Hevâmî, Yazma.

Teoloji

1. Risâle der Takdîs-i Valideyi'l-Mustafâ, Yazma.

2. Risâle der Akâid-i Hakka, Yazma.

3. Risâle der Redd-i Mut'a, Yazma.

4. Risâle der Redd-i Revâfiz, Yazma.

5. es-Seyfü'l-Meslûl, Şîa'yı eleştiren Farsça bir kitaptır (Delhi 1262/1846)

6. Risâle-i Şemşîr-i Berahnâ, Yazma.

Muhtelif

1. Hakîkatü'l-İslam, İslâmiyet'e göre kişinin görevleri ve üzerindeki haklar konusunu ele alan Farsça bir eserdir (Leknev 1844; İstanbul 1990).

2. Tezkiretu'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, Farsça'dır. (Lahor 1288/1871; İstanbul 1990).

3. Tezkiretu'l-Meâd, Ölümünden sonraki hayata dair Farsça küçük bir risâledir (Kanpûr 1280/1863).

4. Faslu'l-Hitâb fî Nasîhat-ı Üli'l-Elbâb, Yazma.

5. Risâle der Zikr-i Neseb-i Ethâr ve Ezvâc-ı Mübâreke ve Evlâdı Âlî Gevher-i Server-i Âlem(a.s),Yazma.

6. Risâle-i Hoceste Güftâr der Menâkıb-ı Ensâr(r.a.), Yazma.

7. Risâle be Sûret-i Mektûb be Mevlevî Muhammed Sâlâr der Semâ, Yazma.

8. Risâle fi'l-'Uşr ve'l-Harâc, Yazma.

9. Risâle der İbâhât ve Hürmet-i Sürûd, Mûsikinin dinî hükmüne dair Farsça bir risâledir.

Sonuç

Hind alt kıtası, gerek insan mozaïği, gerek içinde barındırdığı farklı din ve kültürler, gerekse burada konuşulan diller sebebiyle her zaman ilgi odağı olmuştur. Bölgenin coğrafi yapısı kadar köklü Hind düşünce ve felsefesi de pek çok kimsenin dikkatini çekmiş ve üzerinde çalışılmaya değer kabul edilmiştir. Biz bu çalışmamızda Hind alt kıtasında meşhur fakat bizim coğrafyamızda pek bilinmeyen tefsirlerden birisi olan *Tefsîru'l-Mazharî'nin* müellifi Kâdî Senâullâh Pânîpetî'nin hayatı, hocaları ve ilmî şahsiyetini, imkân nispetinde tanıtmaya çalıştık. Böylelikle Hind alt kıtası işârî tefsir geleneği hakkında özet bilgiler vermeye çalıştık. Bundan sonraki çalışmalarımızda alt kıtadaki işari tefsir örneklerinden misaller ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Hint alt kıtası tasavvufunun önde gelen şahsiyetlerinden ve önemli müfessirlerinden birisi olan Kâdî Muhammed Senâullah Pânîpetî, eserleriyle kendi dönemine ve sonraki dönemlere etki etmiş önemli bir müfessirdir. Hocaları ve döneminde yaşayan ilim ehli tarafından kendisine ilmî müktesebatını ifade eden değişik ünvanlar verilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh âlimi ve mutasavvıf olan Muhammed Senâullah, zâhirî ilimlerdeki tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Muhammed Âbid Sünnâmî'ye intisap ederek, şeyhinin tavsiyesiyle yine bir Müceddidî şeyhi olan Mazhar Cân-ı Cânân'a mürid olmuştur. On sekiz yaşına geldiğinde hem medrese ilimlerinden hem tasavvuftan icâzet almıştır. Pânîpet'e dönerek bir yandan eser telif etmekle, diğer yandan talebe ve müridlerin yetişmesiyle meşgul olmuş, vefat edinceye kadar kadılık yapmıştır.

Hind alt kıtasındaki İslâmî ilimler ve özellikle de tasavvufu hakkında ülkemizde yeterince çalışma yapılmamıştır. İslâm'la tanışmasından bugüne kadar İslâm dünyasının önemli bir parçası olarak gelmiş olan Hint alt kıtası, İslâm

medeniyetine katkıları sebebiyle ihmal edilmemesi gereken önemli bir bölgedir. Batı bunun farkında olarak özellikle XVIII-XX. yüzyıllarda alt-kıtayla ilgili çok derin araştırmalar yapmış ve kurumlar oluşturmuştur.

Kaynakça

- Algar, Hamid, "Mahzar Cân-ı Cânân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 195-196.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakâtu'l-Müfessirîn Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Birişik, Abdülhamit, "Hindistan-Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 96-97.
- , "Hindistan: VI. Hindistan'da İslâm Araştırmaları", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 94-101.
- , "Hint Altkıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17/2 (2004).
- Daudî, Halid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Erdoğan, Mehmet, "Şah Veliyyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri", Şah Veliyyullah Dihlevî, Hücetullahi'l-Bâliğa, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Faruk Muhammed Ârif Hasan "İmam Muhammed Senâullah el-Osmânî el-Müceddidî ve Tefsîru'l-Mazharî'sinde Metodu" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün: Külliye Dirâse el-Fıkhiyye, Âli Beyt Üniversitesi, 1998.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1983).
- Hasenî, Şerif Abdülhay b. Fahreddin, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır - el-l'âm an fî Târîhi'l-Hind mine'l-A'lâm,- Dâru İbn Hazm, 1420/1999.*
- Heyet, "Senâullah-i PâniPütî", *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1992.
- Karaman, Hayrettin, "Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri", *İctihad, Taklîd ve Telfîk Üzerine Dört Risâle*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kavak, Özgür, "Zor Zamanda Âlim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı" *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17/2 (2004).
- Keskioğlu, Osman, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri(Ulûm-ı Kur'ân)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Konukçu, Enver "Babürlüler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 402-403.
- Meriç, Cemil, *Hint Edebiyatı*, Dönem Yayınları, İstanbul tarihsiz.
- Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali, *İslâm Önderleri Tarihi*, (çev. Yusuf Karaca) İstanbul: 1992.
- Nizami, Khaliq Ahmed, "Hindistan:Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 85-95.
- Özcan, Azmi, "Hindistan:Tarih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 75-81.
- Özdemir, Cemalettin, *Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim ed-Dehlevi Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

- Özen, Şükrü, “Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri”, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Pakdemirli, M.Nuri- Bırışık, Abdülhamit, “Hint Altkıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/2 (2013).
- Siyalkutî, Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah: Hayâtuhû ve Da'vâhu*, İslamabad tarihsiz.
- Talal, Yusuf Ali, “The Life and Works of Qâdî Thanâ Allah of Panipat”, (çev. Mehmet Eren), *Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, (1996).
- Topaloğlu, Bekir, “Hüccetullahi'l-Bâliğa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 453.
- Tosun, Necdet, “Senâullah Pânîpetî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 506.
- Zâkir, Mahmud Hasan Arif, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullah Pânîpetî*, Lahor: Sekâfe İslâmiyye, 1995.